

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕФОРМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УГОРЩИНІ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

CONSTITUTIONAL AND LEGAL SUPPORT OF LOCAL SELF-GOVERNMENT REFORM IN HUNGARY: EXPERIENCE FOR UKRAINE

Петришина М.О., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри державного будівництва

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
провідний науковий співробітник*

*Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України*

Алексанян К.А., студентка III курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена дослідженню особливостей конституційно-правового забезпечення проведення реформи місцевого самоврядування в Угорщині, а також оцінці можливості використання цього досвіду в Україні. Встановлено, що сучасна система місцевого самоврядування Угорщини бере свій початок від двох хвиль конституційних реформ 1990 та 1994 років, які отримали своє конституційно-правове закріплення у спеціальних законах, перегляді чинних актів у цій сфері організації та діяльності системи місцевого самоврядування.

На підставі аналізу Закону № LXV «Про органи місцевого самоврядування», Закону № LXIII 1994 року з питань організації та діяльності проміжного рівня місцевого самоврядування, а також Закону № LXIV «Про вибори представницьких органів місцевого самоврядування та мерів» 1990 року з'ясовано, що трансформації було піддано всю систему державного управління: від місцевих рад центрального підпорядкування комуністичних часів до автономних, таких, що обираються демократичним способом, органів місцевого самоврядування.

Визначено основні етапи реформування влади на місцях: у 1991–1992 роках ухвалені закони, що стосувалися компетенції органів публічного управління на всіх рівнях, місцевого управління столиці та її районів, переходу прав власника, фінансової діяльності органів місцевого самоврядування; другим етапом модернізації стало ухвалення в 1994 році поправок до Закону «Про органи місцевого самоврядування», формування на його основі нової організаційної структури місцевого самоврядування, запровадження нових засад його організації та діяльності. Система місцевого самоврядування, яка була створена під час реформ, втілює принципи Європейської хартії місцевого самоврядування, яка була підписана державою як членом Ради Європи, а також історичні традиції публічного управління Угорщини. Проте з ухваленням нової Конституції та Закону про місцеве самоврядування від 2011 року курс реформ було змінено в бік централізації. На підставі аналізу, зокрема й порівняння положень Конституції Угорщини від 1949 року, а також Конституції Угорщини від 2011 року, зіставлення актів законодавства окреслено основні напрями вдосконалення місцевого самоврядування в Україні з урахуванням досвіду Угорщини.

Ключові слова: місцеве самоврядування, реформа, конституційно-правові засади, принцип субсидіарності, децентралізація.

The article is devoted to the study of the peculiarities of local self-government reform constitutional and legal support in Hungary, as well as to the assessment of the possibility of using this experience in Ukraine. It is established that the modern local self-government system of Hungary originates from two waves of constitutional reforms of 1990 and 1994, which received their constitutional and legal enshrinement in special laws, revision of existing acts in this area.

Based on the analysis of the Law № LXV "On Local Self-Government Authorities", № LXIII 1994 on the organization and activities of the intermediate level of local self-government, as well as Law № LXIV "On elections of representative bodies of local self-government and mayors" of 1990, it was found that the entire system of public administration was transformed: from communist times local councils of central subordination to autonomous, democratically elected bodies of self-government.

The main stages of local self-government reform have been identified: in 1991–1992, laws were passed concerning the competence of public administration bodies at all levels, local self-government of the capital and its districts, transfer of ownership rights, financial activities of local self-government bodies; the second stage of modernization was the adoption in 1994 of amendments to the Law "On Local Self-Government Authorities" and the formation on its basis a new organizational structure of local self-government, the introduction of new principles of its organization and activities. Based on the analysis, including a comparison of the provisions of the Constitution of Hungary of 1949, as well as the Constitution of Hungary of 2011, comparison of legislation, the main directions of improving local self-government in Ukraine, taking into account the experience of Hungary were outlined.

Key words: local self-government, reform, constitutional and legal basis, principle of subsidiarity, decentralisation.

Вступ. Визнання та впровадження принципів регіоналізації і децентралізації, субсидіарності та місцевого самоврядування як у межах правової політики держави, так і в рамках конституційно-правового регулювання є загальноновизнаними тенденціями розвитку сучасних демократичних країн. Не відстає й Україна, яка на державному рівні визнала необхідність проведення реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади.

Варто визнати, що трансформаційні процеси, які відбуваються нині в нашій державі, стосуються як держави й органів державної влади, так і територіальної громади й органів місцевого самоврядування. Ідеться про формування спроможного самоврядування на базовому, районному й обласному рівнях з утворенням відповідних рад, оптимізацію адміністративно-територіального устрою та наявної моделі територіальної організації влади, запро-

вадження дієвих механізмів демократії участі на місцях. Крім того, успішна реалізація реформи сприятиме й ефективній реалізації Україною політики європейської інтеграції, розвитку співробітництва з європейськими інституціями, зокрема з Радою Європи та Європейським Союзом. Отже, дослідження закордонного досвіду проведення реформ у сфері місцевого самоврядування може стати доречним на шляху побудови ефективної та дієвої моделі місцевого самоврядування в Україні.

Так, цікавим є досвід реформування місцевого самоврядування в Угорщині як одній із держав пострадянського простору. Угорщина – єдина країна Східної Європи, у якій до 2012 р. діяла комуністична Конституція 1949 р. Водночас у країні вже у 90-х рр. XX ст. було розпочато процес побудови демократичної та децентралізованої системи місцевого самоврядування. Угорщина пройшла такий

шлях реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, який зараз проходить і Україна. З огляду на наведене вважаємо доцільним звернення до досвіду Угорщини. **Метою цієї роботи** є всебічне дослідження особливостей конституційно-правового забезпечення проведення реформи місцевого самоврядування в Угорщині, а також оцінка можливості використання цього досвіду у процесі реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні.

Результати дослідження. Дослідження проблем конституційно-правового регулювання місцевого самоврядування в Угорщині дають можливість стверджувати, що в державі склалася континентальна модель місцевого самоврядування, яка характеризується принципом «негативного регулювання» компетенції, за якого органи місцевого самоврядування мають право виконувати будь-які дії, прямо не заборонені законом, одноманітністю побудови системи органів самоврядування на базовому рівні, поєднанням державного управління і місцевого самоврядування на місцях, різноманітними формами контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування з боку держави [1, с. 12].

В Угорщині процес реформування інститутів місцевого самоврядування розпочався в 90-х рр. XX ст. і проходив у два етапи. Уважається, що модернізація місцевого самоврядування стала однією з перших і свого часу успішних реформ Угорщини, яка зробила країну «піонером» у модернізації публічного управління на місцевому рівні [2, с. 374]. Сучасна система місцевого самоврядування Угорщини бере свій початок від двох хвиль конституційних реформ 1990 та 1994 рр., які отримали своє правове закріплення у спеціальних законах. Система місцевого самоврядування, яка була створена у процесі реформ, втілила принципи Європейської хартії місцевого самоврядування, яка була підписана державою як членом Ради Європи, а також історичні традиції публічного управління Угорщини.

Згідно зі ст. 42 Конституції Угорщини від 1949 р. місцевого самоврядування було представлено системою рад, які діяли в селах, містах, районах столиці, областях, а також столиці. У Конституції Угорщини 1949 р. питанню організації влади на місцях було приділено увагу в окремій главі (IV), яка мала назву «Ради». Відповідно до положень Закону № XX, яким внесено суттєві зміни до положень Конституції Угорщини 1949 р. (тепер гл. IX була присвячена цьому питанню) утворено систему рад шляхом загальних виборів 22 жовтня 1950 р. [3]. Основні завдання, повноваження, організаційна будова рад та їх органів, основи їхньої діяльності, а також основи їхніх відносин із державними й іншими органами встановлювались актами рад.

Так, місцеві ради утворювались на рівні сіл, міст і районів столиці. Наступний рівень був представлений радами, які представляли спільні інтереси декількох поселень (так звані «територіальні» ради). Предмети відання та повноваження ради столиці загалом збігалися із предметами відання та повноваженнями так званих територіальних рад, але й передбачали виконання більш специфічних місцевих завдань. Крім того, передбачалося, що юрисдикція рад (спільних) може поширюватися на декілька місцевих співтовариств (комун, муніципалітетів), які об'єдналися (з населенням до 5 000 осіб), а також на крупні місцеві співтовариства (з населенням понад 5 000 осіб). Члени таких рад, які не обиралися членами такого об'єднання (членами місцевого співтовариства) на місці, разом утворювали так звану районну раду (*borough council*). Районні ради представляли інтереси об'єднаних місцевих співтовариств в обласній раді та у відносинах з іншими органами влади, а також організували життя місцевих співтовариств [4].

Крім рад, передбачалося представництво інтересів комун шляхом обрання мерів (або безпосередньо комуні, або із числа радників). Так, перші незалежні вибори були проведені восени 1990 р., відтоді проводилися регулярно. Усі мери обиралися безпосередньо, вибори до

рад відбувалися за пропорційною системою з компенсаційними списками. Натомість мер обирався прямими виборами на території з населенням до 10 000 громадян, а радою обирався там, де проживає більше громадян. Допомогати меру у здійсненні його повноважень повинен був його заступник, який обирався із числа радників за пропозицією мера.

Процес утворення нової системи органів місцевого самоврядування на зміну існуючій системі рад було розпочато восени 1990 р. Зокрема, Закон № LXV 1990 р. «Про органи місцевого самоврядування» слугував нормативно-правовою основою організації і діяльності системи місцевого самоврядування. Варто відзначити, що в цьому Законі було враховано основні принципи Європейської хартії місцевого самоврядування, а також національні традиції місцевого самоврядування та національні особливості, зумовлені зміною політичної системи (зокрема, Законом № LXIV «Про вибори представницьких органів місцевого самоврядування та мерів») [5].

Закони № LXV 1990 р. «Про органи місцевого самоврядування», № LXIII 1994 р. з питань організації та діяльності проміжного рівня місцевого самоврядування, а також Закон № LXIV «Про вибори представницьких органів місцевого самоврядування та мерів» 1990 р. стали відправною точкою розвитку і реформування місцевого самоврядування протягом декількох років.

Конституційно-правові засади системи самоврядування, закладені у відповідних положеннях Конституції Угорщини 1949 р., було розвинуто в Законі № LXV, яким передбачалося, що право на самоврядування належить виборцям комун, міст, столиці, її районів та областей. До основних форм безпосередньої місцевої демократії, крім місцевих виборів, було віднесено місцеві референдуми та місцеві ініціативи (форуми). Представницький демократично обраний орган місцевого самоврядування став основним суб'єктом місцевого самоврядування, що здійснював повноваження від імені комуні (їх об'єднань). Відповідно до Закону № LXV представницький орган комуні був уповноважений ухвалювати регламент та інші правила своєї організації та діяльності. Представницький орган комуні не лише міг вирішувати покладені на нього Конституцією та законами завдання, а й самостійно визначати ті завдання, що він вирішує із залученням утворюваних ним органів (комітетів тощо). Представницький орган самостійно вирішував питання щодо особливості здійснення ним своїх повноважень, а також передачі їх іншим органам. Рада була вповноважена самостійно ухвалювати рішення, нести за них відповідальність.

Зважаючи на означене вище, Законом № LXV «Про органи місцевого самоврядування», а також Законом № LXIV «Про вибори представницьких органів місцевого самоврядування та мерів» 1990 р., низкою поправок до них було не лише визнано право комун на самоврядування, а й трансформовано всю систему публічного управління: від місцевих рад центрального підпорядкування комуністичних часів до автономних, таких, що обираються демократичним способом, органів місцевого самоврядування [6, с. 350].

Крім того, у період 1991–1994 р. були ухвалені закони, що стосувалися визначення обсягу та меж компетенції органів публічного управління на всіх рівнях, місцевого самоврядування столиці та її районів, переходу прав власника, фінансової діяльності органів місцевого самоврядування [7, с. 211–212].

Оновлене законодавство, яке регулювало функціонування органів місцевого самоврядування, складалося з конституційних змін, а саме так званих кардинальних законів (*cardinal statutes*): правових актів про місцевого самоврядування, які включали міський і сільський рівні; законів про вільні місцеві вибори, у яких передбачалися різні виборчі системи і механізми для різних рівнів місцевого самоврядування; законів про державних службовців

і працівників бюджетної сфери; законів про обсяг та межі компетенції і відповідальність усіх рівнів публічного управління; законів про передачу державної власності органам місцевого самоврядування; фінансового регулювання діяльності місцевого самоврядування; закріплення процедур судового нагляду і судового захисту права на місцеve самоврядування [8, с. 103].

Отже, на кінець 1996 р. в результаті перегляду конституційно-правових засад місцевого самоврядування, а також проведення інституційної реформи органи місцевого самоврядування в Угорщині отримали політичну, адміністративну й економічну незалежність, що, у свою чергу, створило передумови для здійснення і захисту фундаментального права на самоврядування [9].

У проведених реформах дістали відображення принципи субсидіарності та децентралізації, що стало запорукою збереження демократичних політичних змін під час здійснення реформи публічного управління протягом першого перехідного періоду. Оновлена система місцевого самоврядування була покликана сприяти розбудові демократичної правової держави, де панують закон і принципи ринкової економіки [10, с. 417].

Питання вдосконалення місцевого самоврядування і територіальної організації органів публічної влади, а також наближення до стандартів Європейського Союзу потребувало особливої уваги. Отже, був започаткований наступний етап децентралізації влади. Нові правила регулювання включали: регулювання фінансової активності (аудит); закони про борги і банкрутство органів місцевого самоврядування; удосконалення системи надання державних субсидій; закони про об'єднання і співробітництво між місцевими органами самоврядування; закони про нагляд за процесом ухвалення рішень органів місцевого самоврядування; внесення доповнень до законодавства про державних службовців і працівників бюджетної сфери; ухвалення Закону «Про регіональний розвиток і планування використання земель» тощо [11, с. 389].

Починаючи з 2010 р. відбулися суттєві зміни не лише на загальнодержавному рівні, а й у системі місцевого самоврядування. Головними змінами стали ухвалення Основного закону у 2011 р. [12] (набрав чинності у 2012 р.) і нового Закону «Про місцеve самоврядування» 2011 р. [13].

Змін зазнала не лише системно-структурна організація місцевого самоврядування, а й виборча система місцевих виборів, межі й обсяг повноважень місцевого самоврядування, а контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування було посилено. Так, з одного боку, нова Конституція Угорщини ширше порівняно з попередньою регулює питання місцевого самоврядування. із другого боку, і закордонні вчені, і моніторингові місії Ради Європи звертають увагу на перекіс у бік принципу централізації [14].

Так, у ст. 32 Конституції Угорщини 2011 р. закріплено досить широкий і невичерпний перелік повноважень представницького органу місцевого самоврядування, зокрема права: самостійно регулювати й управляти місцевими справами, тоді як рішення ради можуть бути проконтрольовані лише з погляду законності; здійснювати права власника щодо власності самоврядування; самостійно розпоряджатися місцевими доходами; господарювати під власну відповідальність; на виконання завдань, визначених законом; на власні місцеві доходи, крім того, відповідно до цих завдань може надаватися державна підтримка; у межах закону визначати види і розміри місцевих податків; у межах закону самостійно формувати адміністрацію, визначати порядок її діяльності; створювати символи самоврядування, встановлювати місцеві нагороди і відзнаки; у публічних справах, що стосуються місцевого населення, звертатися з ініціативою до відповідних органів; вільно об'єднуватися з іншими місцевими представницькими органами; для спільного обстоювання

інтересів – створювати самоврядні союзи за інтересами, співробітничати у сфері виконання своїх завдань з органами місцевого самоврядування інших країн, бути членом міжнародних самоврядних асоціацій; здійснювати інші повноваження, визначені законом.

Із січня 2011 р. окружні органи місцевого самоврядування стали урядовими органами. У межах цього кроку Уряд зазначив, що напрям на посилення централізованого управління на проміжному рівні є політичним рішенням. Отже, держава побудувала і зміцнила паралельну структуру управління, яка існувала поза виборним окружним рівнем самоврядування, який було витіснено на задній план [15, с. 310]. Незважаючи на те, що окружні органи самоврядування залишилися єдиними виборними органами проміжного рівня, їхній статус практично цілковито було змінено. Ще одним кроком реформування проміжного рівня, який запроваджено в січні 2012 р., стало ухвалення центральним Урядом повноважень щодо управління власністю (разом із боргами) окружних органів самоврядування. Держава взяла на себе кредитний борг органів місцевого самоврядування в розмірі 600 млрд форинтів, що накопичився в них у період з 1956 по 2013 рр. [16].

Реформа торкнулася структурних змін системи органів місцевого самоврядування. До 2010 р. заступники мера обиралися депутатами із числа членів ради, тепер вони могли бути призначені не лише із членів ради. Формально мер міг запропонувати кандидатуру заступника мера не із числа депутатів ради тільки в разі, якщо він вже має заступника з ради. «Заступник-аутсайдер» (не із числа депутатів) не має права голосу, але має право брати участь та виступати на засіданнях ради. Оскільки угорське законодавство не надає точного переліку повноважень заступника мера, реальні повноваження та місце для маневрів заступників мерів можуть варіюватися в кожній комуні відповідно до місцевих умов [17, с. 151]. Також реформа сприяла посиленню позиції мера: він набув право вето щодо рішень ради, якщо вважає їх такими, що суперечать місцевим інтересам; право ухвалювати рішення з питань, з яких рада не може дійти згоди; право ухвалювати рішення без залучення до цього процесу ради.

Крім того, в Угорщині було запроваджено інститут мікрорегіонів – об'єднання муніципалітетів для виконання спільних завдань. Центральний уряд застосував фінансові стимули для об'єднання муніципалітетів у такі мікрорегіони (у вигляді субвенцій чи дотацій). Сьогодні в Угорщині міжмуніципальне співробітництво є добровільним, проте воно також стимулюється законом, згідно з яким можуть утворюватися так звані спільні муніципальні офіси (ЖМО – Joint Municipal Offices). Дослідники зазначають, що досвід укрупнення муніципальних одиниць має як позитивні, так і негативні наслідки. По-перше, не можна до всього масиву поселень застосовувати єдиний кількісний критерій (наприклад, наперед визначену кількість населення). По-друге, якщо ініціатива злиття муніципалітетів у нову адміністративно-територіальну одиницю здійснюється згори, то реформа зазвичай є невдалою і не дає очікуваного результату.

Як видається, сучасна система місцевого самоврядування Угорщини являє собою досить неоднозначний приклад. Останні реформи інституту місцевого самоврядування Угорщини, на думку багатьох фахівців, дещо повернули країну на початок 90-х рр. Очевидним є посилення централізації влади, перехід до мажоритарного типу голосування на місцях, перерозподіл повноважень на користь держави.

Висновки. На підставі проведеного аналізу можна підсумувати, що на початку 90-х рр. ХХ ст. розпочався процес модернізації інститутів місцевого самоврядування в Угорщині, який триває і досі. Цей процес був зумовлений необхідністю демократизації політичної системи в умовах постсоціалістичного розвитку та підвищення ефективності публічного управління на місцях. Муніципальна

реформа ознаменувала відхід від моністичної концепції публічної влади і визнання самостійності місцевого самоврядування. Основними елементами реформи місцевого самоврядування в Угорщині стали: перехід від концепції муніципального дуалізму до державницької концепції місцевого самоврядування; скорочення депутатського корпусу представницьких органів місцевого самоврядування; збільшення строку повноважень представницьких органів місцевого самоврядування і мерів до 5 років; посилення ролі мера в системі органів місцевого самоврядування з одночасним послабленням позицій голови; звуження переліку власних повноважень органів місцевого самоврядування; скасування закону про асоціації органів місцевого самоврядування; запровадження категорії «місто на правах округу»; створення можливості примусового об'єднання територіальних громад; запровадження більш суворого контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування з боку органів виконавчої влади та правоохоронних органів; запровадження жорстких фіскальних правил тощо.

Зважаючи на досвід реформування місцевого самоврядування в Угорщині, можна окреслити основні напрями вдосконалення місцевого самоврядування в Україні.

Передусім необхідно завершити адміністративно-територіальну реформу та децентралізацію публічного управління, провести чіткий перерозподіл повноважень, ресурсів та відповідальності з метою формування спроможного місцевого самоврядування. Децентралізація владних повноважень в Україні потребує перегляду обсягу та меж компетенції держаних органів на користь місцевого самоврядування. Водночас, на наш погляд, важливо не повторити помилок Угорщини і не піти зворотним шляхом – у напрямі посилення централізації влади в державі.

Отже, результатами проваджуваної в Україні реформи децентралізації повинно стати усвідомлення не лише природи місцевого самоврядування як особливої форми публічної влади, а насамперед усвідомлення того незаперечного факту, що саме органи місцевого самоврядування з урахуванням законодавчої і практичної реалізації принципів субсидіарності і децентралізації, покладених в основу їх організації та діяльності, повинні стати суб'єктами, які будуть в організаційному, правовому та матеріально-фінансовому аспектах спроможні забезпечити стабільний та постійний місцевий соціально-економічний розвиток окремих громад, регіонів, держави загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Миронцева С.А. Реформа местного самоуправления в контексте демократизации постсоциалистических политических систем (на примере Венгрии, Польши и России) : дис. ... канд. полит. наук. Краснодар, 2003. 181 с.
2. Nations in Transit 2005: Democratization from Central Europe to Eurasia / Freedom House. New York : Rowman & Littlefield Publishers, 2005. 670 p.
3. Act XX of 1949. URL: <https://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/docs/E.C.12.HUN.3-Annex2.pdf>.
4. Dr. Steiner Erika, Darázs Ida. The Characteristics of the Hungarian Local Authority System and the Municipal Economic Management. Budapest, Hungary. 55 p. URL: <http://xn--tosz-5qa.hu/uploads/dokumentumok-kiadvanyok/thecharacteristics.pdf>.
5. The Basic Law of Hungary. A First Commentary. URL: <https://www.eui.eu/Documents/General/DebatingtheHungarianConstitution/TheBasicLawofHungary.pdf>.
6. Чиркін А.С. Аналіз системи місцевого самоврядування Угорщини в світлі положень Європейської хартії місцевого самоврядування. *Форум права*. 2015. № 1. С. 350–355. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_1_57.pdf.
7. Чиркін А.С. Угорський досвід реформування місцевого самоврядування: інституційний аспект. *Конституційна реформа в Україні у сфері місцевого самоврядування: уроки від країн Вишеградської четвірки* : тези доповідей та наукових повідомлень учасників Науково-практичної конференції, м. Харків, 21–22 жовтня 2016 р. Харків : Право, 2016. С. 209–223.
8. Hesse J.J. Strategy Options for Public Administration Reform in Central and Eastern Europe. *An Assessment of the Current Situation and Recommendations for Future PHARE Strategy*. PHARE Final Report Project № 96-0619/96-0644. Oxford : Nueled College, 1997. 148 p.
9. Local and Regional Democracy in Hungary. The Congress of Local and Regional Authorities. URL: <https://rm.coe.int/local-and-regional-democracy-in-hungary-recommendation-artur-torres-pe/168071910d>.
10. Temesi I. Local Government in Hungary: Experiments and reforms. Vol. 1. Local Governments in Central and Eastern Europe / ed. by T.M. Horváth. Budapest : Local Government and Public Service Reform Initiative, Open Society Institute, 2000. P. 399–430.
11. Кресіна І.О., Коваленко А.А., Вітман К.М. Адміністративно- територіальна реформа в Україні: політико-правові проблеми : монографія / за ред. І.О. Кресіної. Київ : Логос, 2009. 480 с.
12. The fundamental law of Hungry (as in force on 29 June 2018). Ministry of Justice, 2017. URL: <https://www.refworld.org/pdfid/53df98964.pdf>.
13. Web-site of Hungarian Central Statistical Office. URL: https://www.ksh.hu/regionalatlas_settlements.
14. Opinion of the New Constitution of Hungary. European Commission for Democracy Through Law. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)016-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)016-e).
15. Чиркін А.С. Запровадження адміністративно-територіальної реформи: досвід Угорщини. *Від громадянського суспільства – до правової держави : XIII Міжнародна наукова конференція, м. Харків, 27 квітня 2017 р. : збірник тез доповідей*. Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2017. С. 308–310.
16. Bednarska G. Analiza treści statutów samorządów gminnych. Raport z badań. Statuty jednostek samorządu terytorialnego: regulacje europejskie i amerykańskie / W. Kisiel (red.). Kraków : Zakamycze, 2005. S. 123–157.
17. Чиркін А.С. Місцеве самоврядування Угорщини після конституційних змін 2011 р. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Харків, 2015. Вип. 29. С. 144–155.